

INNOVÁCIÓ ÉS KÉPZÉS

Mindnyájan meg vagyunk győződve róla, hogy az innováció és a képzés összefügg; de homlokegyenest eltérő nézeteket vallunk arról, hogy hogyan is függ össze. A munkaadó azt szeretné, ha a munkavállalóknak teljesítményképes lenne a tudásuk, vagyis minél gyorsabban és hatásosabban lehetne őket a termelésben foglalkoztatni. A közgazdász inkább a konvertálható szaktudást hiányolja a mai rendszerből; hiszen nem elég valakit egyszer kiképezni a szakmájára, ha aztán a munkahelye technológiát cserél. A pszichológus ezzel szemben arra helyezi a hangsúlyt, hogy az egész személyiséget fejleszteni kell ahelyett, hogy szűk szakmai képzésben részesítenénk valakit. Az érett és autonóm személyiség azután maga keresi és szerzi meg a mindenkor szükséges képzettségét. A pedagógus azt firtatja, hogy milyen családi háttérrel rendelkező tanulók mennyi idő alatt mire taníthatók meg eredményesen; és kimutatja, hogy ha nem akarunk valakit élete végéig jobbágy-szerű sorban tartani, akkor a túl korai specializáció helyett minél hosszabb ideig kell fől szabadító képzésben, általános művelésben részesíteni. A szociológus ebben az összefüggésben meg azt kérdezheti, hogy - objektíve vagy szubjektíve - milyen társadalmi csoportok érdekeit szolgálja a képzés és a hozzá kapcsolódó innováció.

Az előadás szövegéhez egy kutatási háttéranyagot használtam fel, amelynek megállapításai a Tudásgyár (Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó Bp.1985) című könyvben is fellelhetők.

Egy innovációs politikának ugyanis számot kell vetnie a következő ellentmondással. A hatvanas és hetvenes évek gazdasági növekedése és életszínvonalpolitikája gyorsabban növelte a különböző társadalmi csoportok esélyeit egyes gazdasági, társadalmi és kulturális javak elérésére, mint magukat ezeket a javakat (lakás, üdülés, motorizáció, szabad idő, iskolázás és képzés stb.). Így a nyolcvanas évekre az az ellentmondásos helyzet alakult ki, hogy számos társadalmi csoport törekszik ezeknek a már hagyományosnak tekintett javaknak a megszerzésére, miközben a javak megszerzésének lehetőségei drámaian beszűkülnek. E társadalmi csoportok tehát a korábbi növekedési pálya fönntartásában lennének érdekeltek, nem pedig egy innovációs folyamatban.

A képzés területén ezt az ellentmondást az ún. oktatási robbanás szemléltetheti. Az "oktatási robbanás" a szűkebb szakmai szóhasználatban azt jelenti, hogy egy-egy képzési fokozat az oktatási rendszeren belül néhány év alatt robbanásszerűen benépesül. Pl. a korábban elitképzőnek tekintett intézményekbe törekvés mind szélesebb társadalmi körökben válik tömegessé. Ez világjelenség. Mindenütt, ahol európai rendszerű képzés áll fenn, az ilyen törekvések egy-egy extenzív gazdaságfejlődési periódus társadalmi következményeként jelentek meg. Így vált az 1930-1960 közötti években tömegessé az Egyesült Államokban, Japánban és Északnyugat-Európában a középfokú képzés, az 1960-1970-es években pedig a felsőfokú képzés. Az iparilag fejlett európai szocialista országok valamelyes időbeni csúszással követik ezt a trendet.^{1/}

Magyarországon a középfokú képzés az 1970-es évtizedben vált tömegessé, azonban ellentmondásos módon. Először is, a középfokú képzésnek az a rendszere, amely jelenleg rendelkezésre áll, nem alkalmas rá, hogy a 14-17 éves fiatalok tömegeit iskolarendszerű képzésben részesítse, mivel a szakmunkásképző iskolák nem iskolák a szó hagyományos értelmében.^{2/}

A szakmunkásképzésbe lép a fiatalok egy-egy évfolyamának mintegy a 40 százaléka; az általános iskolai tanulmányaikat elvégzőknek évente kb. a fele. Ennek aztán az az eredménye, hogy bár a hivatalos statisztikák szerint országosan a fiatalok már több mint 90 százaléka folytatja az alapfokú képzés után tanulmányait -, ami valóban "világszínvonal" -, de évente egy-egy korosztálynak csak 36-38 százaléka érettségizik, vagyis végez teljes értékű középiskolai tanulmányokat. Ez az utóbbi arány viszont Magyarországot a földrézsl oktatási szempontból legelmaradottabb országaival, valamint a levantei államokkal rokonítja.

Másodsor, képzési rendszerünk rossz hatékonysággal működik. Ezen az értendő, hogy viszonylag sok idő alatt viszonylag kevés társadalmilag hasznos tudást lehet beszerezni benne. Nem állnak statisztikai adatok rendelkezésünkre arról, hogy a széles körben elterjedt szakmai képző, vezetőképző tanfolyamok, valamint a felnőttoktatás többi formái mennyire hatékonyak. Tudjuk viszont, hogy a nappali középfokú képzésből - iskolatípusok szerint változó arányban - a beiratkozottak 10-25 százaléka lemorzsolódik. Tudjuk azt is, hogy a szakmai képzésből kilépő fiatalok mintegy negyede a végzettségét követő öt év alatt más szakmában helyezkedik el, mint amire fölkészült.^{3/}

Harmadszor: a felsőoktatás jelenlegi rendszere még annyira sem alkalmas egy várható tömeges igénynövekedés kielégítésére, mint a középfokú oktatási rendszer. Ha a felsőoktatásban résztvevők teljes körét vesszük számításba, akkor Magyarország sem jobb, sem rosszabb helyzetben nincs, mint a hasonló gazdasági fejlettségű országok Európában (10 ezer lakosra 94 egyetemi-főiskolai hallgató). Csakhogy az egyetemi-főiskolai hallgatók mintegy 40 százaléka esti és levelező hallgató, ami semmiképp sem tekinthető azonosnak a nappali képzéssel. Tegyük hozzá, hogy az esti és levelező képzés ugyanazokban az intézményekben, összességében ugyanazzal az oktatógárdával történik, mint a nappali

képzés, ami az intézmények szempontjából egyértelműen túl-
munka, a hallgatók szempontjából pedig tovább rontja kép-
zésük színvonalát.

Érthető ezek után, hogy az eddigi gazdasági, társadal-
mi és szakmai elemzések sokszorosán rámutattak a képzési
rendszer funkciózavaraira az innovációs folyamatban.

A munkaerőszükségleti előrejelzések évek óta je-
lentős "túlképzés" veszélyét idézik föl, elsősor-
ban a szakmunkásképzésben. A társadalmi struktú-
rakutatások Magyarországon is feltárták, hogy az
iskolarendszer - bár a legfontosabb intézményes
csatornája lenne a társadalmi mobilitásfolyama-
toknak - ezt a szerepét nem, vagy csak rosszul
tudja betölteni. Számos tartalmi elemzés mutatta
ki, hogy az oktatási rendszerben tömegméretekben
elsajátított tudás mennyiségében nem elegendő, mi-
nőségében pedig nem adekvát azzal, amit a társa-
dalmi modernizációs folyamat megkövetelne. Pedá-
gógiai-pszichológiai vizsgálatok pedig bizonyít-
tották, hogy az iskolákon belül folyó munka sok-
szor még az alapvető kulturális készségek terüle-
tén sem éri el a kívánt követelményeket, sőt ese-
tenként személyiségtorzulásokat okozhat.

E diszfunkciói következtében a képzés jelentősen hozzá-
járul ahhoz, hogy egyes társadalmi csoportok fokozatosan az
innovációs folyamat akadályozóivá váljanak. A következőkben
bemutatom ezeket a társadalmi (foglalkozási és iskolázott-
sági) csoportokat:

Elemi műveltség és társadalmi peremhelyzet

Az innováció jelentős akadályát képezik azok a társa-
dalmi peremcsoportok, amelyek a képzés fönt vázolt terje-
désének hatásaiból fokozatosan mindinkább kimaradnak. Az
adatok az alapképzés jelentős hiányaira utalnak. Minthogy
az általános iskolai végzettség nemcsak a szakmatanulással
és betanítással van összekötve, hanem egyéb társadalmi ja-
vak és pozíciók elérésével is, az általános iskolai kép-

zettség hiányosságai további hátrányokkal fonódnak össze, és súlyosbítják őket (bűnözés, egészségügyi, illetve lakásproblémák, valamint a deviancia számos más megnyilvánulása).

Nehezebb tettenérni az innováció akadályait magának az alapképzésnek a minőségében; noha köztudottan itt is számottevő hiányosságaink vannak. Néhány ún. teljesítménymérés azonban utal a meglévő képzettség esetenként súlyos hiányosságaira.

Így pl. újabb vizsgálatok eredményeképpen tudjuk, hogy már az iskoláskor kezdetén, az öt-hat éves korban 5-7 évnek megfelelő fejlődésbeli különbség van a normál módon fejlett gyerekek között is!4/

Az Országos Pedagógiai Intézet teljesítménymérései pedig arról tanúskodnak, hogy egyes alapvető készségekben (olvasás, matematika, természettudományos tárgyak) a gyerekek teljesítményei nemcsak egyenetlenek, hanem nagy a különbség még a fővárosi iskolák között is. A vizsgálat végzői úgy találták, hogy a vizsgált nyolcadikosok több mint 30 százaléka nem érti, és így nem is tudja önállóan földolgozni tankönyveinek szövegét.5/ Az alapképzés hiányosságai még azok közt is, akik normál korban, a többiekkel egyszerre kerülnek be az iskolai alapképzésbe és végzik azt el, a társadalmi termelési folyamatba való teljesértékű bekapcsolódásnak igen jelentős akadályai.

A többoldalúan hátrányos helyzetű társadalmi csoportok az ország egyes térségeiben lokalizálhatók. Itt az alacsony képzettség problémája rendszerint együtt jelentkezik településfejlettségi gondokkal, ezen belül az iskolánélküliséggel.

Az iskolahálózat racionalizálásának eredményeként 1985-ben csak mintegy 19 ezer gyerek járt kis, egy-két tanítós iskolákba, és csak az összes tanulók 2 százaléka ún. összevont osztályokba (több tanulócsoporthoz, több iskolai osztály együtt).

Ez azonban egyúttal azt is jelentette, hogy 837 településen, a községek 28 százalékában egyáltalán nincs általános iskola, pedig ezekben a községekben él a falusi gyerekek 6, egyes megyékben azonban 26-27 százaléka is. E települések mintegy 60 százalékában volna elég gyerek ahhoz, hogy legalább egy általános iskolai osztályt működtetni lehessen. Kb. 30 ezer gyerek él olyan településen ma, ahol nincs általános iskola. 418 falusi kis iskolában mintegy 22 ezer cigány gyerek tanul (egy-egy iskolában a gyerekek legalább negyede cigány). 6/

Az alacsony képzettség egyszerre jelentkezik nemcsak településfejlesztési gondokkal, hanem egyúttal a munkavállalási lehetőségek korlátozott voltával vagy stagnáló gazdasági szerkezettel. Az alacsonyan képzett, továbbképzésre nem, vagy csak kevéssé alkalmas munkaerőt nemcsak egy-egy térség adott gazdasági szerkezete "termeli ki" magából, hanem az ilyen színvonalú alapképzés maga is hozzájárul bizonyos fejlettségi szint stagnálásához, a meglévő hanyatlásához. Az ország egyes térségeiben ez már a korábbi években is mindinkább kimutathatóvá vált: így a délnyugati peremvidékeken, elsősorban az erodálódó aprófalvakban, kis településeken, illetve az északkelet-magyarországi régió nehéziparának fejlődési rendellenességeiben.

A hiányos alapképzettség persze nem önmagában csoportformáló tényező; de hozzájárul a többoldalúan hátrányos helyzet kialakulásához és konverválódásához. E csoportok az innovációba csak nagy nehézségek árán kapcsolhatók be. Foglalkoztatásukhoz a fejletlen technológiájú, hagyományosan szervezett munkafajták fönntartására is szükség van, pedig e munkafajták köztudottan gyakran az egészségre is károsak, és járnak együtt nem megfelelő munkahelyi körülményekkel.

Tradicionálisan képzett szakmunkáscsoportok

Várható, hogy az innováció egyre növekvő akadályát jelentik azok a fiatal szakmunkáscsoportok, amelyek mind nehezebben tudnak tanult szakmájukban elhelyezkedni, és ezért vagy szakmaváltásra kényszerülnek - méghozzá kiképzésük után minél hamarább -, vagy pedig csak segéd- és betanított munkakörben alkalmazhatók.

Az innováció jóval magasabb, részben pedig más összetételű munkaerőt föltételez, mint a mai. Azok a változások, amelyek a termelésben be kell következzenek, a legtöbb területen minden bizonnyal több szaktudást követelnek. Ebben nyilvánul meg a technikai fejlődés "szívóhatása" a munkaerő képzettségére. Kérdés azonban, hogy ez a "szívóhatás" valójában mennyire tud érvényesülni; azaz milyen lesz a munkaerőszükséglet fedezete.

Eltekintve itt most a demográfiai folyamat részletezésétől, pusztán megemlítjük, hogy az ezredfordulóig előttünk álló időszakban mintegy 2,6 millió fő lép ki folyamatcsan az aktív keresők közül. A segédmunkás-állomány várhatóan 70 százalékosan fog fogyni -, azaz ennyinek a helyébe kell majd újaknak lépniük -, míg a betanított munkások nagyjából 55 százaléka fog majd el. a szakképzettek fogyása 40-45 százalék körül számítható.7/

Várhatóan 2,8 millió fő válik aktív keresővé. S ebben az összefüggésben már nem érdektelen, hogy mekkora iskolázottsággal, illetve szakképzettséggel. A fizikai dolgozók között szerény arányú, de mégiscsak számottevő hiányra lehet számítani (a nem fizikai állományban dolgozók között bizonyos túlkínálatot tételnek föl az előrejelzések). Figyelemre méltó az alapvetően nagy eltérés a munkásság egyes képzettségi kategóriái iránti szükséglet és a kínálat között. Míg a szakmunkások kínálat az ezredfordulóig

megközelíti a szükséglet másfélszeresét, addig a segédmunkások kínálata nem éri el a feltételezett szükségletnek a felét.

Miként alakul ez ki? Elsősorban úgy, hogy jelenleg egy-egy korosztály mintegy 65 százaléka szerez szakképzettséget nappali tagozaton, és ez az arány a munka melletti képzési utak révén még 10-15 százalékponttal növekszik. Formálisan tehát az előrejelzett munkaerőszükségletet nemhogy kielégíti majd a munkaerő várható képzettsége, hanem még meg is haladja, s nem jelentéktelenül.

Már 1970-ben is a foglalkoztatottak csaknem 20 százaléka dolgozott képzettségének meg nem felelő munkakörben (kb. 900 ezer fő). Mintegy 600 ezer szakképzetlen tevékenykedett szakképzettséget igénylő munkakörben; viszont 300 ezren képzettségüknél alacsonyabb munkakört láttak el. 1970-ben tehát még az volt a helyzet, hogy a társadalom képzettsége alacsonyabb volt, mint amilyent a munkakörök igényeltek volna. Az 1990-re előrejelezhető inkongruencia, megfordítva, az ún. túlképzésből következhet. Alacsonyabb-magasabb szakmai végzettséggel (szakmunkás, betanított munkás) több mint 600 ezren lesznek kénytelenek olyan munkakörben elhelyezkedni, amelyhez az ő végzettségük nem szükséges.^{8/}

A feszültséget növelheti, ha a kiképzés utáni gyors szakmaváltás lehetősége fokozatosan beszűkül. A hetvenes évek második felében a szakmaváltás lehetősége viszonylag tág és járható volt. Ne feledjük, hogy egyes ágazatokban ekkor bizonyos fölfutás kezdődött meg (tercier szektor), különösen az ország egyes térségeiben nyílt nagyobb alkalom jobb elhelyezkedésre. Mit mutatnak viszont az előrejelzések az ezredfordulóig? Várható, hogy a mezőgazdaságban foglalkoztatottak létszáma tovább csökken: a nagyüzemi termelésben előretör a komplex gépesítés, sőt a munkaigényes háztáji termelés gépesítettsége is növekedni fog. Ellentmondásos az ipari szektor létszámváltozása, de az

ipari túlfoglalkoztatás minden bizonnyal csökkenni fog. A komplex gépesítetttség előrehaladásával pedig nő az igény a szakmailag csupán betanított munkások iránt (jóllehet az alapképzettségük magasabb kellene legyen, mint ma).

Szakmaváltásra két területen látszanék lehetőség. Az egyik a terciér szektor, amely többlet szakmunkaerőt vehet föl, ha valóban a várakozásoknak megfelelően növekszik. A másik a komplex gépesítetttség növekedésével a karbantartás, amely magasan képzett munkaerőt igényelhet. Ugyancsak várható, hogy a munkavállalók összlétszáma 1990 után erőteljesen növekszik, részben demográfiai okok miatt, de részben azért is, mert az idősebbek gazdasági aktivitása is növekszik.

A képzésből kikerült, fiatal szakmunkáscsoportoknak kevesebb lehetőségük lesz szakmát váltani, mint a hetvenes években. Nem kétséges, hogy a hagyományosan képzett szakmunkáscsoportok egyre erőteljesebben ragaszkodnak majd munkahelyükhöz; mégpedig egy olyan hagyományos termelési szerkezethez, amelyben tradicionális képzettségüket számottevő változtatás nélkül is használhatják.

Ezt az ellentmondást a szakmunkásképzés vállalati rendszere is súlyosbítja. Számos vállalat - elsősorban az átlagos méretű, hagyományos termelési profilú, rossz vagy közepes hatékonyságú gazdálkodó szervezetek - abban érdekeltek, hogy a mainál több ipari tanulót kössenek magukhoz. Ez egyrészt új munkaerőforrást jelent, de főképpen olyan munkaerőtartalékot, amely termelési csúcsokon a termelésbe bevonható, hullámvölgyek idején a termelésből kikapcsolható. Ez a munkaerő viszonylag olcsó, az érdekképviselője pedig jóval gyöngébb, tehát a vállalati vezetésnek kisebb munkahelyi konfliktusokkal kell szembenéznie. A szakmunkástanulók alkalmazásának presztizsjellege is lehet, amennyiben jelképezi a vállalati vezetés jövőre orientálódását és optimizmusát. Ilyen körülmények közt aligha lehetséges a

tradicionális szakmunkásképzés egyik napról a másikra történő fölszámolása vagy átalakítása, hogy ezzel a szakmunkás foglalkozási csoportokon belül megelőzhető legyen a tradicionális munkahelyekhez való érdekkötődés. Viszont nem tudjuk magasabb szintre emelni a mostani tömeges szakmunkásképzés színvonalát, és nem tudjuk ezt a képzést a hagyományos szakmák zártságából kiszabadítani, akkor "túlképzés" címén is csupán alacsony alapképzettségű, következőképp változásra, innovációra mind kevésbé képes munkaerővel állunk rövidesen szembe. Ebből a körből nem a szakképzés mennyiségi növelése vezet ki - mint a vállalati szféra egyes képviselői és irányítói erőteljesen hangoztatják -, hanem a jelenlegi képzési rendszer strukturális átalakítása és tartalmi megváltoztatása.

Középszintű műszakiak szakképzettség nélkül

Az innováció társadalmi-képzettségbeli akadályát jelenti a termelésnek azok a közvetlen irányítói, akik ehhez a feladathoz nem rendelkeznek kellő szakmai képzettséggel. Egyrészt azáltal válhatnak az innováció gátjaivá, hogy - szubjektív szándékuk ellenére is - akadályozzák az új technológiák elterjesztését, mert nincsenek kellően felkészülve rájuk. Másrészt azonban azáltal is fékezik az innovációs folyamatot, hogy érdekeik a termelés hagyományos szervezetéhez kötik őket, ahol pozíciójukat a jelenlegi képzettségükkel is meg tudták szerezni. Várható, hogy az elért szakmai pozíciójukhoz és a hozzá fűződő társadalmi presztízsükhöz ragaszkodni fognak. Ezért a lényegbe vágó változtatásokat mind a termelési folyamatban, mind az üzem szervezetében, mind pedig tágabb társadalmi környezetükben elfogják utasítani.

Magyarországon kerekén 5 millió aktív keresője közül mintegy 300 ezren töltenek be ún. középszintű (műszaki)

munkakört.^{9/} Ide tartoznak a különböző építésvezetők, üzemvezetők, művezetők, műhelyfőnökök, műszaki ügyintézők (szerkesztők, diszpécserok, műszaki ellenőrök stb.), valamint a műszaki rajzolóok, laboránsok, anyagvizsgálók.

A "középszintű műszaki munkakör" több, mint amit hagyományosan a szakmunkás végez; viszont kevesebb annál, mint amire a mérnököt eredetileg képezik. A "középszintű munkakör" ugyanis a közvetlen termelésirányítást, a termelés vagy más tevékenység ellenőrzését, illetve a mérnökök által irányított műszaki feldolgozó munkát jelenti. Átmenet tehát a szakmai termelőtevékenység és a mérnöki alkotómunka között. Ilyenformán a "középfokú szakember" az összekötő kapocs a termelés átfogó irányítói és a termelők között; híd a mérnök és a munkás között.

Ennek a 300 ezer kulcsfontosságú szakembernek - mintegy 110 ezernyi műhelyfőnök, művezető, többségükben férfiak; és kb. 190 ezernyi műszaki ügyintéző és kisegítő, jobbjára nők - nagyon vegyes az iskolázottsága és a képzettsége. Sok helyütt mérnöki, üzemmérnöki és más felsőfokú diplomával dolgoznak: így pl. a középszintű műszaki vezetők 27 százaléka, a műszaki ügyintézők 23 százaléka. Jelentős részük - főleg a nők - középiskolai végzettséggel rendelkeznek. De elgondolkodtató, hogy még a középszintű műszaki vezetők közt is van, nem is kis arányban, akinek érettségije sincs; a művezetők, műhelyfőnökök között pedig csaknem minden harmadik pusztán általános iskolát végzett.

A képzettség további ellentmondása, hogy akiknek középiskolai végzettségük van a középszintű műszakiak közül, azoknak sincs föltétlenül szakmai képzettségük (így pl. az üzemvezetők, építésvezetők 17 százaléka nem technikumot és szakközépiskolát végzett; a műszaki ügyintézőknél ez az arány még magasabb: 22 százalék). A középszintű műszaki munkakört betöltők tehát nem alkotnak egységes foglalkozási vagy képzettségi csoportot; a termelés folyamatában

elfoglalt sajátos köztes, közvetítő pozíciójuk formál egyfajta "társadalmi csoportot" belőlük. De persze a termelési folyamatban sem azonos pl. egy műhelyfőnök és egy műszaki ügyintéző, műszaki rajzoló helye. A műszaki feldolgozó munkát sokszor magasabb iskolai végzettségű nők végzik, míg a termelés közvetlen irányítása számos helyen az alacsonyabb képzettségű férfiakra hárul. Ilyenkor a középszintű műszakiak csoportján belül olyan társadalmi feszültségek jelentkeznek, amelyek nemcsak a jövedelmekben és a munkafeltételekben nyilvánulnak meg, hanem az érdekvéonyesítés lehetőségeiben is.

Egyes gazdálkodó szervezetek ezeket a feszültségeket úgy oldják föl, hogy a középszintű műszakiak csoportján belül is különbségeket tesznek. Pl. "fizikai dolgozóknak" sorolják be a termelés közvetlen irányítóit, és aztán nyilvános vagy nyilvánosságra nem került társadalompolitikai állásfoglalásokra hivatkozva a különféle béren kívüli juttatásoknál előnyben részesítik őket a "szellemi dolgozókkal" szemben. Szellemi dolgozóknak ez esetben a műszaki ügyintézők minősülnek, hiszen ők jelentik a nem fizikai foglalkozásúak nagy részét. Ezek a megkülönböztetések - amelyek a vállalati vezetés taktikáiból közismertek - a magasabb iskolai végzettség ellen, az alacsonyabb képzettség érdekében hat. Következésképp erősíti a hiányosabb képzettségűek társadalmi pozícióját, és hatásosabbá teszi a nem megfelelően képzett középszintű műszakiak pozíciómegőrző törekvéseit is.

A középszintű műszakiak csoportjának (tekintve ezekre a jelzett képzettségi és érdekvizonyokra) kockázatos vállalkozás lenne a szakképzés valamilyen egységes rendszerét ajánlani. Az azonban mindenesetre megállapítható, hogy a középfokú szakképzés rendszere, amely az elmúlt két évtizedben Magyarországon kialakult, nem arra irányítja a fiatalokat, ahol a leginkább szükség lenne rájuk.

Szakmai - és egyes oktatási - körökben újabban reményeket fűznek a középfokú technikumok visszaállításához. A hetvenes évek erős vállalati nyomásával szemben - amikor a szakközépiskolák java-részét szakmunkásképző intézménnyé alakították át - most műszaki körök és egyes ágazati miniszteriumok kezdeményezésére a szakképzés középiskolás jellegét kívánják továbbfejleszteni. Az előzetes elgondolások szerint több mint 90 szakon indítanának ismét technikum képzést. Egyes ágazati főhatóságok - az Ipari, az Építésügyi és Városfejlesztési, a Közlekedési, a Mezőgazdasági és Élelmezésügyi Minisztérium, valamint az Országos Vízügyi Hivatal és a Magyar Posta - jelzik, hogy a felügyeletük alá tartozó vállalatoknál és intézményekben a nyolcvanas évek második felében évente mintegy 12-13 ezer középfokú műszaki képzettségű fiatal tudna elhelyezkedni. 10/ Könnyű kiszámítani azonban, hogy ebben az ütemben kb. két és fél évtizedre volna szükség, amíg a jelenleg középfokú iskolai végzettséggel nem rendelkező művezetők, műhelyfőnökök helyét fokozatosan technikumi végzettségű fiatalokkal lehet betölteni. Nyilvánvaló, hogy a technikumok megszervezése egymagában nem hozhat megoldást erre a képzettségbeli lemaradásra.

A következő évtized sűrűtő feladata mindenképpen az, hogy a szakképzésbe irányulókat - technikumban, szakközépiskolában vagy éppen a gimnáziumi tanulmányok után - minél tudatosabban készítsük föl a középszintű (műszaki) munkakörökre; illetve a középszintű műszaki munkaköröket minél hamarabb legalább középfokú szakképzettséggel rendelkezők töltsék be. Természetesen ez összetett feladat, amit az eddiginél tudatosabb bérpolitikával, üzemszervezéssel és -vezetéssel, kádermunkával kívánatos támogatni. Ha azonban a középszintű műszaki munkaköröket a belátható időn belül nem sikerül legalább középfokú szakképzettséggel vezetővel és beosztottakkal betölteni, ez az innovációval szembenálló társadalmi csoportot konzerválhat, mégpedig éppen a vezetés és az innovációnak megnyerendő munkáscsoportok között.

A diplomások "alulfoglalkoztatási" és elhelyezkedési nehézségei

Az innováció társadalmi-képzettségbeli akadályát képezhetik azok a fiatal értelmiségiek, akik társadalmilag nem releváns tudásra tettek szert a felsőoktatásban eltöltött éveik alatt. Ennek, valamint más, demográfiai és munkaerőpiaci okoknak a következtében nem tudnak képzettségüknek megfelelően elhelyezkedni (sőt átmenetileg munka nélkül maradnak), vagy pedig munkahelyükön "alulfoglalkoztatják" őket. Mindebből következően élet- és munkakörülményeik kedvezőtlenebbül alakulnak, mint nem diplomás kortársaiké. A fiatalság e csoportjai - bár számszerűen kevesebben vannak, mint a közvetlen termelésirányítók vagy a szakmunkások - az innovációt túlhangsúlyozó politikai ellenzéké válhatnak. E szerteágazó társadalmi-politikai folyamatnak itt most csak egy elemét emeljük ki: a felsőfokú szakemberképzést.

A felsőfokú szakemberképzés sajátos jellemzői nálunk - az eredetileg voluntarista módon alakított, jelenleg mesterségesen korlátozott, alkufolyamatok révén azonban folyamatosan korrigált - képzési kapacitások. Évente mintegy 14-16 ezer nappali tagozatos férőhely van az első évfolyamokon; ez egy-egy korosztály kerekén 10 százalékának teszi lehetővé, hogy nappali felsőoktatásban részt vegyen. Ez az arány minden nemzetközi összehasonlítás szerint alacsony.

A viszonylag kevés nappali hallgatói férőhelyet a munka melletti - esti és levelező tagozatos - képzés nemzetközi összehasonlításban is igen kiterjedt hálózata csak részben kompenzálja. Egyrészt az ilyen képzés ma is vigasztaló jellegű; másfelől pedig az itt szerzett diplomát sokan tekintik (sokszor nem is alaptalanul) csökkent értékűnek.

A vonatkozó munkaerőtervek azt igazolják vissza, hogy a jelenlegi mennyiségű felsőfokú szakemberre van az országnak a jövőben is szüksége.^{11/} A felsőoktatási kapacitások valójában mégis olyan alkufolyamatok révén jöttek és jönnek létre, amelyek lényegében elszakadtak mind az elhelyezkedési lehetőségektől, mind a képzési igényektől. (Az 1980-1985 közötti tervidőszakban pl. az elsőéves nappali férőhelyek száma évről évre folyamatosan emelkedett; miközben a vonatkozó korosztályok létszáma évről évre csökkent.) A jelenlegi férőhelyszámhoz való ragaszkodást az irányítás automatizmusai indokolják.

A felsőfokú képzés másik jellemzője a tradicionális szakmai szerkezet, valamint az ország értelmiségi munkaerőpiacának korlátozott volta. Többszörös inkongruenciát találunk a továbbtanulásra pályázók és az egyetemek-főiskolák felvételi szándékai között.

Először is krónikus a meg nem felelés a műszaki-természettudományi felsőoktatási férőhelyek és a jelentkezők, valamint a humán-társadalomtudományi felsőoktatási férőhelyek és jelentkezők között. Az előbbi férőhelyekre visszatérően kevés a jelentkező, az utóbbi férőhelyeken évek óta kirívóan magas a túljelentkezés. Másodszer krónikus a meg nem felelés a férőhelyek és a jelentkezők területi eloszlásában. Míg a főváros egyetemi-főiskolai férőhelyeire öt-tízszeres túljelentkezés is van, addig a kis vidéki főiskolák állandósult beiskolázási gondokkal küzdenek, s ebből következőleg igen alacsonyra kell állítsák a mércéjüket. Harmadszor krónikus inkongruencia van a fiú és a leány hallgatók és egyes képzési ágazatok között; már a hetvenes és nyolcvanas évek fordulóján egyes képzési ágazatok csaknem teljesen "elnyiesedtek" (pl. bölcsészkarok, pedagógusképző intézmények), mások erőteljesen megindultak ezen az úton (vegyészet, gyógyszerészet, jog, közgazdaságtudomány, általános orvosi karok); ugyanakkor viszont műszaki pályákon egyre kevesebb leány található.

A jelenlegi képzési és területi megoszlásban végzett fiatal értelmiségiek a nyolcvanas években állandósuló elhe-

lyezkedési gondokkal fognak szembenézni. Egyes foglalkozásokban (agrármérnök, jogász, közgazdász, bölcsésztanár) és az ország egyes körzeteiben a munkahelyre várakozási idő ma eléri a hat-tíz hónapot. Ez a mintegy 50-70 ezres ifjúsági csoport - a nappali tagozatos egyetemistákat, főiskolásokat, valamint a munkahelyre várakozókat is beleértve - nemcsak hogy nem szerepel az innováció emelőjeként, hanem - ellentmondásos helyzetében - sok esetben annak egyfajta politikai ellenzékét is alkotja.

Egyes elképzelések szerint ezt a nem kívánatos feszültséget a felsőoktatás mai kapacitásainak további fokozatos csökkentésével lehet feloldani vagy megelőzni. (A felsőoktatási kapacitások csökkentése egyúttal a költségvetés terheit is könnyítené. Kutatások nyomán azonban mostanra nyilvánvalóvá vált az újabb tendencia, hogy a felsőoktatásba való jelentkezés időszakonként társadalmi méretekben is csökken vagy stagnál.^{12/} Ezt az aránycsökkentést először a hetvenes évek második felében észleltük, annak ellenére, hogy - mint említettük - most valamivel több elsőséves nappali férőhely áll rendelkezésre, és a kisebb létszámú korosztályok tagjai közül viszonylag többen juthatnak hozzá a felsőoktatáshoz. Talán nem annyira meglepő, hogy időről időre kevesebben jelentkeznek felsőfokú továbbtanulásra az ország peremvidékeiről; mondhatjuk, hogy innen sok főiskolát nehezebb elérni. Elgondolkodtatóbb, hogy a főváros körzetével határos néhány megyében is időről időre csökken a felsőoktatásban továbbtanulni kívánók aránya.

Ha e ciklikusan megfigyelhető irányzat egyszer tartósan bizonyul, akkor ez azt jelenti, hogy a társadalom fokozatosan elfordul a felsőszintű szakemberré válás útjától. Huzamos idő óta csak egy szűkebb csoport versenyezhetett eséllyel azért, hogy gyermeke egyetemre vagy főiskolára kerülhessen, és társadalmi tapasztalataik nekik sem igazolták a szak-értelmiségi lét előnyeit.

Tanulságok

Az innováció minden gazdaságban, ahol gyorsan megindult, ún. "képzési robbanással" járt együtt.

Az innovációs folyamat beindulhat a társadalmak különböző szakképzettségi szintjén is. A magasabb vagy alacsonyabb képzettség azonban - mint az innováció szubjektív, emberi tényezője - döntően meghatározza az innováció kibontakozásának gyorsaságát, ívét és eredményességét.

A mai magyar társadalom fordulóponton áll tekintetben, hogy az innováció társadalmi méreteiben alacsonyabb vagy magasabb képzettségi szinten fog-e beindulni. Azt az esélyt, hogy egy tömegméretű felsőfokú képzettséggel menjen végbe, minden bizonnyal elszalasztottuk. Választási helyzetben vagyunk azonban a tekintetben, hogy az innovációs folyamat tömegesen középfokú képzettséggel, vagy pedig csak számottevően alacsonyabb (szakmunkás) iskolázottsággal (esetenként még iskolázottság nélkül is) fog-e végbemenni. A nyolcvanas-kilencvenes évtizedben arra kell törekednünk, hogy a középfokú szakképzettség iránt meglévő lakossági igényeket társadalmi méreteiben a mainál hatékonyabban kapcsoljuk össze az innovációs folyamattal. Ez közelebbről a következőket jelentené:

a/ Kívánatos föllazítani a társadalom peremhelyzetű csoportjainak társadalmi-kulturális és területi elszigetelődését, és a képzés révén őket a mainál határozottabban bevonni az innovációs folyamatokba.

b/ Döntő továbbfejleszteni a szakmunkásképzés mai rendszerét. Egyrészt jobban be kell vonni a (dinamikus) vállalati szférát magába a szakképzésbe. Másrészt emelni kell a szakmunkásképzés előtt vagy alatt megszerzendő általános

műveltség színvonalát. Mindenesetre hosszabb távlatban nem kívánatos, hogy a szakmunkásképzés egyfajta "középfokúként" funkcionáljon; azaz tömegeket képezzen távlatilag használhatatlan szakmákban, miközben csökkent értékű általános műveltségi elemeket ismételtet velük. Ehelyett a valódi iskolázás kiterjesztésére és a valódi szakmai képzésnek a technikai-technológiai fejlődéshez való hozzákapcsolására lesz a jövőben szükség.

c/ Kulcskérdésnek tartjuk továbbá a középfokú vezetők minél gyorsabb és hatékonyabb iskolázottsági-képzetségi szirtemelését. Ez részben következetes káderpolitikát kívánna (beleértve a kádércseréket is), részben pedig a középfokú szakmai iskoláztatás kiterjesztését és továbbfejlesztését úgy, hogy ott valóban a középfokú vezetők gárdája toborzódjék és képződjék ki.

d/ Kívánatos megállítani azt a társadalmi folyamatot, amely a felsőoktatástól való fokozatos elfordulást eredményezi. Ehhez bővíteni szükséges a felsőoktatás kapacitáit (modernizálva annak esti-levelező képzési formáit), fokozatosan át kellene alakítani a képzés ágazati szerkezetét. Mindez természetesen csak akkor lehet hatékony intézkedéssorozat a képzési rendszeren belül, ha az értelmiségi munkaerőpiac bővítésével és átalakításával jár együtt.

Jegyzetek

1. Nagy József: Az iskolafokokozatok távlati tervezése. Bp. 1970.
Nagy József: A középfokú képzési rendszer fejlődési tendenciái és távlati tervezése. Kossuth Könyvkiadó. Bp.1972.
2. Kozma Tamás: Az iskolarendszer fejlesztési stratégiája. Szociológia 1982/1. 95-108.o.
3. Olajos Árpád: Szakképzettség és foglalkoztatás. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó. Bp.1978.
4. Nagy József: Öt-hatéves gyermekeink iskolakészültsége. Akadémiai Kiadó Bp.1980. (különösen is 325, és köv.)
5. Báthory Zoltán és mtsai: Az iskolai nevelés néhány összetevőjének vizsgálata egy felmérés tükrében. Pedagógiai Szemle 1983/2. 135-185.o.
6. Várhelyi György és mtsai: Oktatásfejlesztési stratégiák és az általános iskola (sokszorosított) Oktatáskutató Intézet, 1983.
7. Az Országos Tervhivatal számításai.
8. Az országos Tervhivatal számításai.
9. Művelődési minisztériumi adatok.
10. Művelődési minisztériumi adatok.
11. Az országos Tervhivatal számításai.
12. Forray R. Katalin: A felsőoktatás iránti igények területi különbségei. In: A felsőoktatási hálózat fejlesztésének területi-társadalmi feltételei. Oktatáskutató Intézet 1983, 51-90. o.